

УДК: 37.09:378.1

DOI 10.18372/2786-5487.1.16687

Яблонська Тетяна

доктор психологічних наук, професор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

***Анотація.** У статті проаналізовано стан і тенденції розвитку дистанційної освіти в Україні, зокрема в період пандемії. На основі аналізу сучасних досліджень виокремлено переваги і проблеми дистанційної освіти у вищій школі, перспективи її розвитку в Україні. Наведено дані опитувань студентів, експертів щодо переваг, недоліків і перспектив дистанційної форми навчання в системі вітчизняної вищої освіти.*

***Ключові слова:** дистанційна освіта, вища освіта, інформаційні технології, онлайн-навчання.*

***Annotation:** The article analyzes the state and trends of distance education in Ukraine, in particular during the pandemic. Based on the analysis of modern research, the advantages and problems of distance education in higher education, prospects for its development in Ukraine are highlighted. The data of surveys of students, experts on the advantages, disadvantages and prospects of distance learning in the system of domestic higher education are presented.*

***Key words:** distance education, higher education, information technologies, online learning.*

Сучасний стан вітчизняної освіти вимагає істотних змін, які б забезпечили умови успішного її розвитку, надання якісних освітніх послуг. З новою силою дискусія на тему перспектив розвитку освіти розгорнулася у зв'язку з

переходом закладів освіти на дистанційну форму навчання. Як зазначають дослідники, пандемія COVID-19 призвела до найбільшого за всю історію збою у функціонуванні систем освіти, що торкнулося майже 1,6 мільярда учнів у більш ніж 190 країнах. Закриття шкіл та інших освітніх закладів торкнулося 94% світового контингенту учнів, причому в країнах з рівнем доходу низьким і нижче середнього цей показник становив 99% [1]. Більшість держав світу зазнали шоку в період перших місяців пандемії. Локдаун торкнувся всіх сфер економіки, змінив звичний спосіб життя людей; при цьому сфера освіти стала однією з небагатьох, якій вдалося досить швидко перевести більшість своїх процесів в онлайн і адаптуватися до нових реалій дистанційної освіти [2].

В часи пандемії дистанційне навчання стало істотно важливою формою навчального процесу у вищій школі, хоча, безперечно, на початку пандемії далеко не всі виші були готові до такого виклику. Сьогодні, коли система вищої освіти вже адаптувалася до змін, викликаних пандемією COVID-19, і здатна впевнено застосовувати як дистанційні, так і змішані форми організації навчання, постає необхідність аналізу напрацьованого досвіду в ракурсі окреслення проблем і подальших перспектив розвитку дистанційного навчання в системі вищої освіти.

Метою статті є аналіз досвіду, проблем і перспектив дистанційного навчання у вітчизняній системі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Проблема ефективності дистанційних технологій у навчальному процесі привертає увагу дослідників вже впродовж останніх десятиліть. Науково-педагогічні засади дистанційного навчання розробляли вітчизняні й зарубіжні дослідники В. Кухаренко, В. Олійник, В. Рибалко, Н. Сиротенко, П. Стефаненко, Б. Шуневич, В. Биков, Дж. Блумстук, Д. Кіган та інші [3 - 6].

Ще 2002 року МОН України розпочало експеримент з дистанційного навчання, а в 2013 році було розроблено «Положення про дистанційне навчання», в якому було сформульовано принципи функціонування дистанційної освіти в закладах вищої освіти України. Відповідно до цього

положення, дистанційне навчання – це індивідуалізований процес передання і засвоєння знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчання у спеціалізованому середовищі, що створене на основі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) [7].

Серед сучасних принципів системи дистанційної освіти виокремлюються: гнучкість, адаптивність, неперервність, динамічність, креативність, відкритість. Основою її є переважно самостійне отримання необхідного обсягу знань, що вимагає від студентів таких вмінь і навичок:

- здатність самостійно планувати свою діяльність;
- здатність приймати усвідомленні рішення, самостійно робити вибір і нести за нього відповідальність;
- здатність відбирати необхідну інформацію, структурувати її й використовувати для прийняття рішення певних завдань);
- здатність презентувати результати власної діяльності з використанням інформаційних технологій;
- навички в отриманні самоосвіти.

Така форма навчання сприяє підвищенню творчого та інтелектуального потенціалу студента, за рахунок самоорганізації, прагнення до знань, використання сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій, вміння самостійно приймати відповідальні рішення [8].

При дистанційній формі навчання змінюється роль викладача: він стає наставником-консультантом, який повинен координувати пізнавальний процес, постійно удосконалювати курси, які він викладає, підвищувати кваліфікацію відповідно до нововведень та інновацій. Очевидно, що ця форма освіти вимагає істотної модифікації навчальних планів і матеріалів, розроблених для очного навчання. Так, звичайні лекції можуть бути замінені відеолекціями, слайд-лекціями; замість практичних занять можна проводити онлайн-тренінги і практичні заняття з використанням кейсів тощо. При цьому важливо не лише

правильно підібрати форму заняття, а й подбати про мультимедійний супровід навчального курсу. Мультимедійний курс може містити текстову, графічну або відеоінформацію та способи інтерактивної взаємодії з нею, що дозволяє поєднувати теоретичну, практичну і контролюючу частини курсу і забезпечувати неперервний дидактичний цикл.

Як підкреслюється у дослідженнях, суттєвими умовами ефективності дистанційної освіти є її надійність, пропускна здатність Інтернет-каналів, простота створення та розміщення контенту, доступність сервісів і платформ для учнів та студентів. Досвід показав, що найбільшу популярність серед закладів освіти мали LMS-платформи для розміщення контенту і перевірки знань, вебінарні сервіси для онлайн-лекцій і консультацій, соціальні мережі та месенджери для комунікації і розсилки електронною поштою для доставки контенту [9]. В перші місяці пандемії додатковим ресурсом навчання стали безкоштовні онлайн-курси від провідних українських і зарубіжних університетів. Однак складнощі полягали в тому, що ця форма не передбачала підтримки студентів з боку викладачів, і самі викладачі часто не були знайомі з контентом курсу, методикою онлайн-навчання і вивчали курси одночасно зі своїми студентами. Педагогам, як правило, не вистачало навичок роботи в цифровому середовищі, часу на освоєння нових інструментів і перебудову освітнього процесу та підтримки з боку технічних служб освітнього закладу. Навчання викладачів відбувалося у стислі терміни і здійснювалося переважно шляхом інструктивних нарад, вебінарів, рекомендацій та інструкцій по роботі з різними сервісами і платформами.

Зрозуміло, що в умовах форс-мажорних обставин локдауну, які змусили заклади освіти мобілізувати всі наявні ресурси задля екстреного впровадження дистанційних освітніх технологій, не було нагальним питання дизайну курсів, їх комплексності і планомірності. Тож зрозуміло, що той контент, який був створений для вирішення нагальних проблем, істотно відрізнявся від повноцінних онлайн-курсів, що передбачають створення гнучкого

інтерактивного онлайн-середовища для контрольованого освоєння знань і навичок [9].

Досвід показав, що під час пандемії проблеми якості навчання і способів його організації стали ще більш актуальними. Зокрема, в новому ракурсі постали питання якості знань, умінь і навичок; джерел знань; методів викладання, професійної і особистісної культури викладача, ефективного управління навчальним процесом та інші [1]. Всі ці проблеми взаємопов'язані, і розв'язання кожної з них залежить від рішення інших.

Дослідники висвітлюють різні напрями проблем в процесі переходу до дистанційної освіти: організаційно-координаційний, соціально-психологічний, технічний, методичний. Організаційно-координаційний напрям передбачав готовність керівників оперативно запровадити новий регламент функціонування закладу освіти та нові підходи до організації освітнього процесу; забезпечити оперативну підготовку колективу педагогів щодо опанування різними системами дистанційної освіти; організувати розроблення дистанційних курсів та навчальних матеріалів для самостійної роботи учнів [10]. Соціально-психологічний напрям зумовлений відмінністю у використанні Інтернет-ресурсів молоддю, для якої це здебільшого звичний і зрозумілий формат, і педагогами, значна частина яких була не готова до продукування такого навчального контенту, урахував психологічні особливості віддаленої навчальної комунікації, здатності до самоорганізації та особливості сприйняття і засвоєння електронного навчального контенту. Істотною поставала проблема дефіциту безпосередньої соціальної взаємодії, що здебільшого негативно впливало на загальний психологічний стан студентів і викладачів, їх мотивацію до навчальної і викладацької діяльності. Проблеми технічного напрямку при організації дистанційного навчання пов'язані, по-перше, з браком обладнання або швидкісного доступу до Інтернету, а також недостатньою підготовкою педагогів до організації дистанційних занять, відео-конференцій, вебінарів і встановлення постійного дієвого зворотного зв'язку з учнями. Проблеми методичного

характеру були зумовлені недостатньою кількістю адаптованих до умов дистанційного навчання практико-орієнтованих методичних розробок [1; 10; 11].

Безперечно, пандемія COVID-19 створила нові виклики для вітчизняної освітньої системи і, зокрема, для системи вищої освіти. Вимушений перехід на дистанційне навчання виявив серйозні організаційні, навчальні, психоемоційні, технічні проблеми із забезпеченням якості освіти [12]. В сучасних умовах, коли пандемія все ще триває, навчальний процес здійснюється як у дистанційній, так і в змішаній формі задля вирішення завдання створення якісного й конкурентоспроможного освітнього простору, здатного забезпечити підготовку висококваліфікованих фахівців, тож постає необхідність аналізу і систематизації потужного арсеналу інструментів і ресурсів дистанційної освіти й визначення найефективніших серед них [9].

Узагальнюючи досвід переходу вишів на дистанційну форму навчання, можна виокремити наступні переваги та недоліки. До найбільших переваг цієї форми освіти належить актуальність, що передбачає використання найсучасніших засобів для здобуття інформації, застосування різних шляхів подання інформації. Дистанційний спосіб отримання знань дає можливість поєднувати студентам роботу та навчання, а також передбачає постійну самоосвіту та освоєння нових знань. Дистанційна освіта має свої переваги в умовах зміни темпу життя, а також у зв'язку зі зростаючою необхідністю економії ресурсів й часу та збільшенням обсягів інформації, яку необхідно опрацювати й засвоїти в стислі терміни. Така форма освіти є гнучкою, адже матеріал вкладається з урахуванням рівня підготовки студента. До переваг належить опановування порівняно більших обсягів інформації у коротші строки, а також відсутність географічних бар'єрів у навчанні. Важливо те, що інформаційні технології дають можливість протягом життя більш безболісно долати серйозні труднощі в разі зміни людиною професії або кар'єрного росту.

Проблеми і складнощі, які виявилися в період масового переходу закладів вищої освіти на дистанційну форму навчання в період локдауну, це:

- недовіра суспільства до дистанційної форми навчання, в основі якої –

відсутність однозначного уявлення про дистанційне навчання;

- відсутність стандартів та опрацьованої нормативної і методичної бази, що регламентують проведення занять у дистанційному форматі;

- складнощі технічного забезпечення як на рівні вищих навчальних закладів, так і на індивідуальному рівні суб'єктів навчального процесу, зокрема, відсутність як у студентів, так і у викладачів необхідного обладнання (комп'ютера, телефону, планшета) та доступу до інтернету із достатньою швидкістю з'єднання;

- психологічна неготовність викладачів та керівництва вузів до переходу на дистанційний формат навчання, недостатній рівень цифрової грамотності частини викладачів та керівництва вишів;

- об'єктивні недоліки дистанційної форми освіти, які потребують впровадження додаткових засобів для їх нівелювання (наприклад, недостатня або недобросовісна самостійна робота студентів, проблема структурування студентами нових знань і відсутність доступу до певних джерел інформації, що потребує психологічної підтримки та уваги до розвитку відповідальності студента як суб'єкта навчально-професійної діяльності [13], створення додаткових інструментів супроводу і контролю ефективності навчання);

- недостатній безпосередній контакт між викладачем та студентом через велику професійну завантаженість педагогів і недостатню кількість досвідчених викладачів, знайомих з новітніми технологіями дистанційного навчання; перевантаженість викладачів внаслідок збільшення часу підготовки до онлайн-занять, що істотно виснажує педагогів;

- брак можливості практичного застосування студентами отриманих знань, що потребує пошуку практики поза навчальним процесом;

- негативний вплив гаджетизації на психологічне благополуччя учасників навчального процесу, «втома від Zoom», зумовлена фізичним виснаженням як студентів, так і викладачів через необхідність постійно працювати з комп'ютером чи іншими гаджетами, адже підтверджено, що під час відеоконференцій люди швидше втомлюються, ніж при заняттях у форматі

офлайн [14]; складнощі при розмежуванні домашнього життя та академічної роботи;

– брак комунікації з викладачами та одногрупниками як важливий аспект соціалізації майбутнього фахівця і складова навчального процесу. Цей чинник має негативний вплив як на ефективність навчання, оскільки взаємодія з викладачами та іншими студентами забезпечує обмін досвідом, взаємонавчання, набуття soft skills, так і на психологічне благополуччя суб'єктів навчального процесу.

Усі ці проблеми досить серйозно впливають на якість процесу навчання і водночас вказують на перспективні напрямки розвитку дистанційної форми освіти. Адже динаміка розвитку сучасної освіти вимагає від освітньої системи модернізації звичних для неї шляхів навчання, з урахуванням останніх надбань науки і техніки та орієнтацією на відкриті можливості.

Для здійснення дистанційного навчання педагог повинен володіти активними методами навчання і допомагати учням та студентам формувати власні стилі навчання в онлайн-режимі, опановувати можливості платформи онлайн-навчання і мати програмне забезпечення, долати труднощі і бар'єри електронного спілкування. Для ефективного управління онлайн-курсом педагогам потрібно використовувати інструменти стимулювання до освоєння курсу, виробляти у них дисципліну і навички дотримання термінів виконання завдань, здійснювати своєчасну оцінку виконаних робіт і надавати оперативний зворотний зв'язок [15].

Дослідження ефективності онлайн навчання в період пандемії і локдауну проводяться як зарубіжними, так і вітчизняними вченими, але більшість із них мають досить локальний рівень, що не дозволяє робити широкі узагальнення. Зокрема, було проведене опитування¹ студентів щодо складностей, з якими вони зіштовхнулися в процесі онлайн-навчання, а також їх бачення подальшого розвитку освіти в Україні. Для 43% респондентів після введення дистанційної освіти у 2020 році якість навчального процесу змінилась (здебільшого дещо

погіршилась), для 38% – не змінилась, решта респондентів не могли визначитись із відповіддю. Виявилось, що найбільшою проблемою дистанційного навчання є відсутність живого спілкування (39,2% опитаних). Ще для 31,6% опитаних найважчим виявилась наявність відволікаючих факторів, для 8,9% – організація робочого місця. При цьому більшість опитаних (83,5%) вважають, що держава повинна розвивати дистанційне навчання окремо (40,5%) або в комбінації з очною формою освіти (43%). Лише 16,5% респондентів вважають, що доцільніше приділити увагу виключно офлайн-навчанню.

Ці дані кореспондуються з даними інших опитувань студентів щодо переваг і недоліків дистанційної освіти. Так, в одному з них основними перевагами дистанційного навчання названі: гнучкий графік навчання (34%); можливість поєднання роботи і навчання (29%); можливість опанування додаткових компетенцій, курсів, хобі (20%). До недоліків дистанційного навчання у період загального карантину студенти віднесли: технічні проблеми, неможливість доступу до Інтернет (48%); складність засвоєння матеріалу (38%); низький рівень володіння інформаційними технологіями викладачів (11%) і студентів (8%) [15].

Більшість опитаних студентів, а також дослідники і експерти висловлюють припущення, що дистанційна освіта не замінить повністю класичну, очну, однак, найімовірніше, відбудеться досить масштабний перехід до змішаного навчання. У зв'язку з цим потребують додаткового опрацювання на законодавчому рівні питання відходу від жорсткої регламентації і стандартизації освітнього процесу, переходу до різних форм вільної освіти, індивідуальних освітніх траєкторій. Відбувається переосмислення вимог до педагогів, переоцінка їх статусу і цінності праці, реалізується подальша адаптація освітніх програм (дисциплін) до сучасних реалій: повна або часткова реалізація онлайн, розширення викладання на віддаленій основі, розвиток системних заходів підтримки навчального процесу. Експерти відзначають, що перехід на онлайн через пандемію допоміг закладам освіти, педагогам, учням,

керівникам побачити нові можливості і знайти новий позитивний досвід [1; 10; 15; 16].

Висновки. Впровадження дистанційної освіти в Україні в період пандемії здійснювалося в умовах досить низького рівня інформатизації українського суспільства та розробки спеціалізованих методик дистанційного навчання, що спричинило певні складнощі. Водночас, дистанційна освіта, впроваджуючи інформаційно-комунікаційні технології, ініціює новаторський характер педагогічної діяльності. Той поштовх розвитку, який отримала система вищої освіти, в умовах пандемії і локдауну, стимулював розвиток дистанційних і комбінованих форм навчання.

Сучасна молодь має хороші навички роботи з технікою, програмним забезпеченням та роботи в мережі Інтернет, що сприяло швидкій адаптації до нової форми навчання в умовах пандемії.

Як свідчать опитування, в цілому студенти задоволені процесом навчання в дистанційному режимі, досить високо оцінюючи зміст навчальної інформації та її подачу. Проблеми і труднощі, що виникали в ході освоєння освітніх програм в новій формі, були пов'язані з різними аспектами – технічними, організаційно-адміністративними, методичними, істотна їх частина – з психологічними чинниками.

Більшість дослідників прогнозують подальший розвиток дистанційного навчання, зокрема збільшення кількості курсів, програм дистанційного навчання, інтегрування ІКТ у навчальний процес дистанційної освіти, комбінування переваг дистанційної і класичної форми освіти задля нівелювання недоліків дистанційного навчання. Спираючись на досвід впровадження дистанційної форми навчання, можна стверджувати, що освітня система України має потенціал, який допоможе розвинути наявні напрацювання, що у поєднанні із класичною формою освіти розширить можливості студентів у процесі здобуття вищої освіти.

Список використаних джерел

1. Олешко А.А., Ровнягін О.В., Годз В.Р. Удосконалення дистанційного навчання у вищій освіті в умовах пандемічних обмежень. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. №1. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1936>
2. Коросташова І.М. Режим надзвичайного стану під час пандемії: механізм правового регулювання як гарантія забезпечення дотримання принципу верховенства права. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 6. С. 31-40. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.2.101
3. Биков В.Ю. Відкрита освіта і відкрите навчальне середовище. *Теорія і практика управління соціальними системами*. Харків:НТУ "ХП". 2008. № 2. С.116–123.
4. Екстрене дистанційне навчання в Україні: монографія / За ред. В.М. Кухаренка, В.В. Бондаренка. Харків: Вид-во КП «Міська друкарня», 2020. 409 с. https://duan.edu.ua/images/News/UA/Departments/Management/2020/monograph_e_kstr_dyst_navch.pdf
5. Теорія та практика змішаного навчання : монографія / В.М. Кухаренко, С.М. Березенська, К.Л. Бугайчук, Н.Ю. Олійник, Т.О. Олійник, О.В. Рибалко, Н.Г. Сиротенко, А.Л. Столяревська; за ред. В.М. Кухаренка. Харків: «Міськдрук», НТУ «ХП», 2016. 284 с.
6. Шуневич Б. Порівняльний аналіз вітчизняної та зарубіжної систем дистанційного тестування знань студентів. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2010. № 3. С. 163-172.
7. Положення про дистанційне навчання (Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України 25.04.2013 №466). Режим доступу: <http://document.ua/pro-zatverdzhennia-polozhennia-pro-distanciine-navchannia-doc141943.html>
8. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні. К. : КПІ, 2000. 12 с.

9. Інноваційні трансформації в сучасній освіті: виклики, реалії, стратегії: зб. матер. Другого Всеукр. відкр. наук. практ. онлайн-форуму, Київ, 25–26 листоп. 2020; за заг. ред. І.М. Савченко, В.В. Ємець. Київ : Національний центр «Мала академія наук України», 2020. 370 с.

10. Бутник О.О., Немирівська О.Я. Особливості публічного управління в умовах світової пандемії. *Право та державне управління*. 2020. № 2. С. 142-148.

11. Управління закладом освіти в умовах карантину : збірник методичних рекомендацій / В.В. Стойкова, Т.В. Деміракі, Т.Ю. Бурлака, Т.О. Сливінська; за ред. В.В. Стойкової. Миколаїв : ОІППО, 2020. 40 с.

12. Бакіров В., Огарков М. Пандемія може назавжди змінити вищу освіту. *Дзеркало тижня*. 16 січня 2021. URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/pandemija-mozhe-nazavzhdi-zminiti-vishchu-osvitu.html> (дата звернення: 14.01.2022).

13. Яблонська Т.М. Чинники саморозвитку студента в ракурсі реформування системи вищої освіти. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського: зб. наук. праць. Педагогічні науки*. №2(61). 2018. Миколаїв: Миколаївський національний університет імені В.О.Сухомлинського, 2018. С.333-338.

14. Boland, J.E., Fonseca, P., Mermelstein, I., & Williamson, M. (2021). Zoom disrupts the rhythm of conversation. *Journal of Experimental Psychology: General*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1037/xge0001150>

15. Олешко А.А., Бондаренко С.М. Удосконалення системи дистанційного навчання у вищій школі в умовах пандемії covid-19. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми інтеграції освіти, науки та бізнесу в умовах глобалізації» : тези доповідей, 10 листопада 2020 р. Київ : КНУТД, 2020. 189 с. С. 78-79. Режим доступу: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/16872/1/PIONBUG_2020_P078-079.pdf

16. Актуальні питання сучасної інформатики: Матеріали доповідей V
Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю
«Сучасні інформаційні технології в освіті та науці» (12 листопада 2020 р.) / за
заг. ред. Я.Б. Сікори, С.А. Постової. Житомир: Вид-во ЖДУ, 2021. Вип. 8. 284 с.